

De restauratie van de kerk en toren te Oostum**

01.433 -
oost

Inleiding***

Het initiatief om tot restauratie van de kerk en toren te Oostum te komen, werd reeds in de dertiger jaren genomen door de kerkvoogdij van de gekombineerde nederlands hervormde gemeente Oostum-Garnwerd. De kerkelijke gemeente Feerwerd en Ezinge traden later tot deze combinatie toe.

Door allerlei omstandigheden waarbij de laatste oorlog wellicht ook een rol heeft meegespeeld, kwam de uitvoering van het werk echter niet op gang. Het duurde tot de jaren zestig alvorens het oude voornemen weer nieuw leven werd ingeblazen. Hierbij heeft mede een rol gespeeld dat toen van diverse zijden op behoud van het fraaie bouwwerk werd aangedrongen. Pas nadat de overdracht van kerk en toren aan de Stichting Oude Groninger Kerken in mei 1970 een feit geworden was, kwam er schot in de plannen, met als gevolg dat in januari 1972 met de uitvoering van de restauratie kon worden begon-

nen. Op 8 september 1973 kon de kerk weer in gebruik worden genomen.

De grote tijdsruimte die ligt tussen het initiatief tot de restauratie en de uitvoering ervan, heeft de restauratieopvattingen sterk doen wijzigen. Gingen de ideeën tien jaar geleden nog uit naar rekonstruktie, nu was het de bedoeling het gebouw te consolideren in de staat waarin het werd aangetroffen, d.w.z. inclusief alle sporen van reparaties uit vroegere tijden. Hoewel deze wijze van restaureren veel eenvoudiger dan de eerste lijkt, is het tegendeel waar. De prachtige 16e eeuwse kapconstructie met haar oorspronkelijke bedekking van bolle en holle pannen, de z.g. monniken en nonnen, vereiste speciale aandacht. Het probleem van de scheefstaande toren moest eveneens worden onderzocht. Daarnaast kwam nog dat het behoud van zoveel mogelijk origineel baksteenmetselwerk problemen met zich meebracht die achterwege zouden zijn gebleven wanneer besloten was tot vernieuwing van bepaalde gedeelten (afb. 2-6).

* De heer Boerema is als bouwkundig medewerker verbonden aan het in noot** te noemen bureau.

** De leiding van de restauratie berustte bij ir. P. B. Offringa van het gelijknamige Bureau voor Architectuur en Stedebouw - B.N.A./B.N.S. te Groningen. Het aannemersbedrijf A. Stamhuis te Loppersum voerde de restauratie uit.

Zie eveneens R. Steensma, De Kerk van Oostum, in: Publicatiemap Stichting Oude Groninger Kerken, pp. 7-15 en de daar aangehaalde literatuur. De door deze schrijver geuite vermoedens inzake de bouwgeschiedenis werden door de bij de restauratie vrijkomende gegevens in het algemeen bevestigd.

*** Dit artikel verscheen als brochure ter gelegenheid van de ingebruikstelling van het kerkgebouw op 8 september j.l. De enige wijziging die in deze tweede uitgave is aangebracht betreft afb. 7 waarvoor een opname werd gebruikt uit het archief van het Liturgisch Instituut R.U. Groningen (foto C.F.D. Rijksuniversiteit). (Red.).

Nadat het gebouw geheel in de steigers was gezet, werd de kap van de toren het eerst aangevat. Dit eenvoudige kapje met sporen van rondhout was met rode oud-Hollandse pannen gedekt. Deze tamelijk jonge konstruktie was van slechte kwaliteit en werd derhalve niet gehandhaafd. Hiervoor in de plaats kwam een kap van eiken sporen met dito panlatten. Ter verlenging van de levensduur zijn deze panlatten niet met spijkers maar met houten deuvels bevestigd. De gedachte achter deze ambachtelijke aanpak vloeit voort uit het feit dat spijkers op den duur doorroesten waardoor de dakpannen gaan schuiven, en er deuvelkonstrukties bestaan die het al eeuwen hebben uitgehouden. De oud-Hollandse pannen zijn op traditionele wijze aangebracht. Deze luchtige afwerking garandeert een goede ventilatie van de kap hetgeen een voorwaarde voor behoud is.

De aanpak van het oude kagedeelte van de kerk geschiedde volgens geheel nieuwe inzichten. Het is vrij zeker dat deze kap met pannen ongeveer 400 jaar onveranderd is gebleven, zij het dat weer en wind de nodige verschuivingen, verzakkingen en hier en daar verrotting hadden teweeggebracht. Daarom werd besloten voor de restauratie van dit onderdeel de gehele kap inklusief de pannen op zijn plaats te laten. Daartoe werd om afschuiving van de pannen nu en in de toekomst te voorkomen, een z.g. houten visbekkonstruktie ontworpen die de panlatten nieuwe steunpunten geven terwijl d.m.v. een koperen strop voorkomen wordt dat de latten b.v. door een harde windvlaag kunnen worden opgelicht (afb. 1). Hoewel deze konstruktie in de bouwgeschiedenis niet voorkomt, bleek het hier de enige maar ook zeer eenvoudige oplossing te zijn. De oude en zeer zeldzame dakpannen zijn dus gro-

tendeels niet van hun plaats geweest. Met een hangsteiger kon onafhankelijk van het dakvlak het geheel worden gecontroleerd en waar nodig reparaties worden uitgevoerd. Bij deze controle bleken tamelijk veel pannen gebroken te zijn. Deze werden lokaal met een speciale lijm onzichtbaar gerepareerd met als resultaat dat aan de lekkages een eind kwam. Op deze wijze werd tevens bereikt dat het zeer karakteristieke dak met zwarte kruisversieringen niet van uiterlijk werd veranderd, hetgeen bij afnemng zeker het geval zou zijn geweest.

1. Visbek-draagkonstruktie van de panlatten.

2. Kerk en toren na restauratie, gezien uit het z.o.

EKSTERIEUR (afb. 2-6)

Het buitenmuurwerk dat voor het exterieur in hoge mate sfeerbepalend is, kreeg zeer veel aandacht. Het streven, ondanks zeer zwakke plekken in het muurwerk, zo weinig mogelijk vernieuwingen aan te brengen, stond voorop. Deze gedachte is essentieel daar de sfeer van het gebouw niet alleen wordt bepaald door zijn uiterlijke vormgeving, maar dat het vooral de invloed van de tijd is die een ekstra dimensie toevoegt. Ook de vroegere reparaties die ten onrechte wel eens worden beschouwd als "verkrachtingen van oude luister", werden met zorg behandeld. Zij immers laten op duidelijke wijze zien dat oudere generaties voortdurend

bezig zijn geweest het gebouw in stand te houden. Men lette hierbij op de kleine steunbeertjes tegen de westgevel van de toren.

In de 18e eeuw werd een gedeelte van de zuidgevel van de kerk vernieuwd. Ook de topgevels van de toren werden nieuw opgemetseld. Hierbij kwam voldoende materiaal vrij om ook de noordelijke topgevel weer in kloostersteen te bouwen. Aan het eind van de 19e- of misschien in het begin van de 20e eeuw werd de buitenkant van de oostelijke travee van de zuidelijke kerkgevel geheel in nieuwe steen opgemetseld wat bij de huidige restauratie is gehandhaafd.

De westelijke travee van de kerk heeft een korte levensduur gehad. Zij moest spoedig plaatsmaken voor de huidige

3. Oostelijk deel van zuidgevel na restauratie.

4. Ingang in zuidgevel na restauratie.

5. Zuidgevel na restauratie.

toren. De door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek verrichte opgraving toonde aan, dat de westgevel van de toren op de fundering van de westgevel van deze vroegere derde travee gebouwd was. Dit gebruikmaken van de oude fundering is er zeer waarschijnlijk de oorzaak van geweest dat de toren dwars op de lengteas van de kerk kwam te staan. Hierdoor werd namelijk bereikt dat slechts een gering deel van de kerk behoefde te worden gesloopt en het benedenge-deelte van de brede toren één geheel vormden met de kerkruimte.

Uit oogpunt van architectuur blijkt de voorzichtig geuite veronderstelling van Steensma dat deze torenruimte voor liturgische doeleinden gebruikt zou kunnen zijn geweest, zeer wel mogelijk.

Het interieur uit de tijd voor de restauratie was vrij sober. Een uit 1931 daterend houten schot dat de kerkruimte doormidden deelde, was voor de aanvang van de restauratie reeds verwijderd. Het in het koor aanwezige meubilair, t.w. preekstoel, herenbanken en kerkvoogdijbanken, werd betrokken in het restauratieplan terwijl de jonge vurehouten banken uit het schipgedeelte werden verwijderd en opgeslagen. Begonnen werd met het herstellen van de muren. Tijdens deze werkzaamheden bleek al spoedig dat de kerk oorspronkelijk uit drie traveeën had bestaan waarvan de westelijke reeds vroeg ruimte had moeten maken voor de toren. Deze om bouwkundige redenen getrokken konklusie werd archeologisch bevestigd (zie eksterieur). De muraalbogen tekenden zich zeer duidelijk in het metselwerk van de muren af. Uit hun vorm bleek dat de kerk vroeger van de typische romano-gotische koepelgewelven was voorzien geweest. De dunne scheidingsmuur tussen toren en kerk gaf niet de indruk erg oud te zijn. Dit kon worden opgemaakt uit het gebruikte steenformaat en de "koud" dichtgezette spitsbogige opening tussen kerk- en torenruimte. Tijdens de restauratie is deze muur afgebroken waardoor de oorspronkelijke, sinds de bouw van de toren aanwezige ruimtewerking werd hersteld.

Op het muurwerk werd een restant teruggevonden van origineel middeleeuws pleister- en schilderwerk. De rode ornamentale afwerking laat een groepering van Franse lelies zien die van tevoren in een zeer dunne pleister-kalklaag was ingekrast (afb. 7 en 8). Daarnaast werden enige wijdingskruisen gevonden. Op de oostwand bevond zich boven de muraalboog een grote rode vlek over de betekenis waarvan inzake voorstelling of herkomst geen duidelijke uitspraak kon worden gedaan (afb. 8). Deze schilderijen zijn waar nodig

6. Detail zuidgevel na restauratie.

7. Middeleeuwse muurschildering met franse lilies op noordmuur.

vastgezet en geretoucheerd, welke werkzaamheden door Jelle Otter, restaurateur van kunstwerken, werden uitgevoerd. Van de oude pleisterlagen werd een gedeelte gehandhaafd. Daar waar dit niet nodig was werd opnieuw volgens de oude samenstelling en dikte gepleisterd. Deze tamelijk dunne kalkpleisterlaag is enige malen overgewit met kalk om het uiterlijk van het interieur uit de tijd vóór de restauratie zoveel mogelijk te benaderen.

De zoldervloer bleek in een zodanig slechte toestand te verkeren dat tot vernieuwing besloten werd. Als materiaal werd het duurzame redwood gekozen. De meeste eiken balken konden worden gehandhaafd, slechts enkele slechte vuren exemplaren werden vervangen.

Het koormeubilair, waaronder de 17e

eeuwse preekstoel, had een donkerbruine kleur wat het interieur een vrij sombere indruk gaf. Onderzoek naar de originele kleuren toonde aan dat het gehele meubilair waarschijnlijk in de 18e eeuw mahoniekleurig was geweest, voor die tijd karakteristiek. Aangezien hierdoor het interieur een veel frisser en rijker aanzien moet hebben bezeten, werd besloten deze mahonie-structuur opnieuw aan te brengen waarbij ook onderdelen als kopse houtkanten aandacht kregen.

Het offerblok dat vroeger voor de kanzel stond, is nu bij de ingang geplaatst. In verband met de wenselijkheid het gebouw eventueel als expositieruimte te kunnen gebruiken, werd een speciaal voor dit doel geschikte verlichting gekozen bestaande uit twee rijen licht-rail waarin op elke plaats spotlights kunnen worden aangebracht.

8. Interieur na restauratie, gezien naar het oosten.

BEGROTING

In 1970 werd een geheel nieuwe begroting gemaakt die f 310.000.— groot was. Aanvankelijk leek het erop dat het werk spoedig zou kunnen beginnen, doch financiële problemen hadden nog twee jaar uitstel tot gevolg. Inmiddels was een werkschema opgezet dat nauwgezet de vorderingen van het werk en de financiële stand van zaken diende te regelen. Mede hierdoor kon worden bereikt dat de kosten van de gehele restauratie binnen deze begroting van 1970 bleven.

LITERATUUR

R. Steensma, De kerk van Oostum, in: Publicatiemap Stichting Oude Groninger Kerken, pp. 7-15.

BRONVERMELDING EN ILLUSTRATIES

Buro voor Architectuur en Stedebouw
Ir. P. B. Offringa B.N.A./B.N.S., Groningen.

(September 1973)